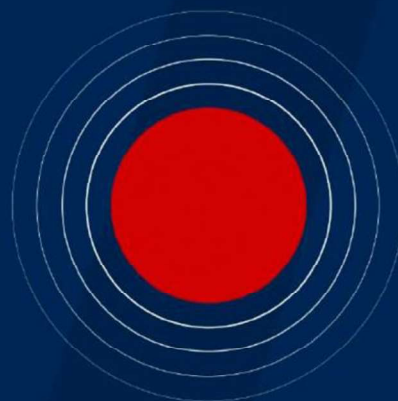

UZA | O'zbekiston
Milliy axborot
agentligi

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ – ЎЗА
ИЛМ-ФАН БЎЛИМИ**

(ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ)

2021 йил июнь

ТОШКЕНТ – 2021

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ – ЎЗА
ИЛМ-ФАН БЎЛИМИ (ЭЛЕКТРОН ЖУРНАЛ)**

Илмий нашр

2021 йил июнь ойи сони

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 мартдаги 263/7.1 ва 263/7.4-сон қарорига биноан ташкил этилган.

Электрон журналга келган мақолаларга жавоб қайтарилмайди, журналда эълон қилинган мақолалардан олинган парчалар ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнал)дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Электрон журналга бир ярим ораликдаги материаллар “Microsoft Word” редактори, “Times New Roman” шрифтида электрон версия шаклида қабул қилинади.

Таҳрир кенгаши

А.Кўчимов

Б.А.Назаров

А.Асқаров

А.С.Сагдуллаев

Д.Ю.Юсупова

С.С.Фуломов

А.Х. Саидов

Ф.Г.Назирова

Т.Ў. Арипова

Р.Д.Курбанов

Қ.Р.Аллаев

М.Ҳ.Рустамбоев

С.М.Туробжонов

И.С.Саифназаров

Н.А.Хусанов

Н.Х.Обломуродов

М.Жўраев

Ш.Т.Қудратхўжаев

Г.А.Мардонова

Манзилимиз: Тошкент ш., 100000, Буюк Турон кўчаси 42-уй

Тел: (+99871) 233-09-21; (+99899) 833-62-71

МУНДАРИЖА

Иқтисод

Р.В.АБДУЛЛАЕВ. Рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда Яқин Шарқ мамлакатлари тажрибаси (Саудия Арабистони туризм индустрияси мисолида)	5
А.А.ИСАДЖАНОВ. Барқарор ривожланиш мақсадлари ва “яшил иқтисодиёт”	16
А.Х.ХОЛОВ. Ўзбекистон давлатчилиги янги босқичи	24
Т.Н.ПАРДАЕВ, О.А.САРМАНОВ. Ташқи савдони бож тарифи орқали тартибга солишни такомиллаштириш истиқболлари	38
З.Р.СОДИКОВ. Халқаро туризмнинг иқтисодий интеграция ривожланишига таъсири.....	48
Т.Н.ПАРДАЕВ, О.О.ХАМИДОВ. Ўзбекистон Республикасида яширин иқтисодиёт тарқалишига қарши курашиш тизимини мустаҳкамлаш масалалари.....	58
М.З.МУХИТДИНОВА, Х.С.ХАДЖАЕВ. Қашшоқликни қисқартиришда вақфнинг роли	67
С.С.САЙФУЛЛАЕВ. Тижорат банклари операцион харажатларини оптималлаштиришнинг айрим жиҳатлари.....	76
Ш.Х.ДЖУМАБАЕВА. Қорақалпоғистон Республикасида меҳнат ресурсларининг шаклланиши ва бандлик даражаси	85

Юридик

А.А.МАТЧАНОВ. Судга қадар иш юритишда қийноқларнинг олдини олишнинг жиноят-процессуал механизмнинг хусусиятлари.....	99
Г.М.ТАИРОВА. Жиноятчиликни оммавий ахборот воситаларида ёритилишининг айрим масалалари	108
С.К.ОЧИЛОВ. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишнинг юридик таҳлили.....	122
А.Р.МУҲИДДИНОВ, С.И.ДИЛМУРОДОВА. Маъмурий суд ишларини юритишда судга тааллуқлилиқнинг хорижий ва миллий асослари.....	137

Филология

С.А.МЎМИНОВА. Тарихий манбаларда Хумоюн образи	152
Н.ЧИНИКУЛОВ. Пешлавҳаларида синоним лексемаларнинг кўлланиши.....	160
М.Д.АБДУРАХМАНОВА. Ўзбек тилини ўргатишда илмий матн билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш.....	170
С.БОЗОРОВА. Ўзбек тилидаги матнлар синтактик таҳлилининг ўзига хос хусусиятлари	180

Ф.С.ТЎХТАМУРАТОВ. Мухсиний лирикаси манбалари ва образлар тизими	191
У.Н.САНОҚУЛОВА. Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Мукошафату-л-қулуб” асарида ийжоз, итноб ва мусовотнинг қўлланилиши.....	199
Н.З.АХМАДЖОНОВ. Прецедент номларнинг метафорик ва нометафорик аҳамияти ҳақида	207
Р.Н.НУРИТДИНОВА. Фандаги тўғри ва янглиш қарашларнинг социолингвистика йўналиши шаклланишига таъсири	214
Ш.К.СИДИҚОВА. Назар Эшонкул насрида аёл образи.....	221
Г.Х.ОХУНОВА. Ҳикояда муаллиф нутқига доир мулоҳазалар	231
Н.Б.ҚУРБОНОВ. Ўзбек ва инглиз образли топонимларининг номинация жараёнидаги мотивацияси.....	239
А.ЭРДЕМ. Ўзбек тилидаги от билан боғлиқ мақоллар тадқиқи	246
Д.П.ТОШНИЁЗОВА. Ибн Давлат девонининг матний хусусиятлари.....	259

Фалсафа

М.Р.ШОКИРОВ. Тарихий жараёни билиш методлари асосида таҳлил қилиш	266
М.А.МАТНАЗАРОВА. Этник бағрикенглик – миллатлараро муносабатларни ривожлантириш омили сифатида.....	276

Техника

Ҳ.Н.ЗАЙНИДИНОВ, Ф.Т.МУЛЛАЖОНОВА. Инсон сфигмо сигналларини қайта ишлаш учун сезиш ҳамда олиш усуллари.....	285
С.Б.САДИКОВ, У.Ш.ХАМРАКУЛОВ, Б.Н.МАМАДЖАНОВ. Кўп қатламли радиал-базисли адаптив нейрон тармоқлари тузилмаларини созлаш ва ўқитиш алгоритмларини ишлаб чиқиш.....	293

Фалсафа

**ТАРИХИЙ ЖАРАЁННИ БИЛИШ МЕТОДЛАРИ АСОСИДА ТАҲЛИЛ
ҚИЛИШ**

Мубин Рустамович ШОКИРОВ

ўқитувчи

Бухоро давлат университети

Тошкент, Ўзбекистон

Аннотация

Мазкур мақолада тарихий жараённи билиш методларига таяниб таҳлил қилиш асосида ижтимоий воқеликка холисона ёндашиш ва тарихий тадқиқот услублари таҳлили амалга оширилган.

Таянч сўзлар: объектив жараён, ижтимоий воқелик, ижтимоий билиш, семиотика, диалектика.

**АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА НА ОСНОВЕ МЕТОДОВ
ПОЗНАНИЯ**

Мубин Рустамович ШОКИРОВ

преподаватель

Бухарский государственный университет

Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье на основе анализа методов исторического познания осуществлен беспристрастный подход к социальной действительности и рассмотрены методы исторического исследования.

Ключевые слова: объективный процесс, социальная реальность, социальное познание, семиотика, диалектика.

Билишнинг шакл ва турларининг узвий бирлиги уларнинг ҳар бирида акс этадиган ўзига хос хусусият, ҳамда улар орасидаги фарқ мавжудлигига ҳалал бермайди. Ижтимоий билишнинг асосий хусусият ва уни билишнинг бошқа шаклларида фарқи қуйидагиларда намоён бўлади.

Кенг маънода ижтимоий билишнинг предмети турли шаклларда намоён бўладиган инсон фаолиятидир. Гегель фикрича, объектив жараённинг иккита асосий шакли мавжуд: табиат ва инсоннинг мақсадли фаолиятидир. Инсон фаолияти доимо объективлик (ижтимоий қонунлар) ва субъективлик (индивидуал маърифат, мақсад ва ҳ.к.) бирликлардан иборат.

Гуманитар билим ижтимоий жараёнларга, яъни ижтимоий ҳодисалар ривожланиши, тараққиёти қонунлари, сабаб ва манбаларини аниқлашга қаратилган билимдир.

Билишга хос бўлган қуйидаги икки вариантни эътиборга олиш даркор:

а) предметнинг ўзи, маълум маънода, ўзгармайди, балки унинг назарияси, яъни, билиш ўзгаради, такомиллашади. Бу табиий фанларда ёрқинроқ намоён бўлади. Масалан, галактикалар эволюцияси ўз ҳолича рўй бераверади, бу эволюциянинг инсон томонидан билиш муддати ниҳоятда чекли ва тез содир бўлади; б) предмет тараққиётининг муддати билиш тараққиёти муддати билан тенг бўлиши мумкин. Бундай ҳолда билим, фан эволюцияси ўз-ўзидан объект эволюциясини акс эттиради. Бу ижтимоий ҳодиса ва жараёнларни билишнинг алоҳида хусусиятидир. Ана шу жиҳатдан ҳодисалар пайдо бўлувчи, ривожланувчи ва ўзгарувчи жараён сифатида таҳлил қилишга асосланган тарихийлик тамойили алоҳида аҳамиятга эга. Тарихийликнинг ижтимоий ҳодисаларни билишдаги роли шундаки, бунда жамият стандарт ҳолатда эмас, балки унда содир бўладиган ҳодисалар чексиз такрорланиш, баъзида қайтарилмас, турли-туман ҳолатда талқин қилинади.

Ижтимоий билишда қонунийлик, умумийлик, яккалик, индивидуаллик муносабатлари ниҳоятда муҳим: а) гуманитар соҳада табиатдагидек объектив қонунлар мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва фойдаланиш ижтимоий билишнинг асосий мақсадларидан биридир. Бу қонунлар асосида ижтимоий билишнинг предметини ажратиб олиш мураккаб вазифадир. Шу туфайли бу соҳада умумлаштириш қийин кечади; б) ижтимоий-тарихий ҳодисаларнинг тез ўзгарувчанлиги, уникалиги, такрорланувчанлиги умумий қонуниятларни аниқлаш зарурлигини мутлақо инкор қилмайди. Биринчидан, ҳар қандай яккалик маълум даражадаги умумийлик бўлиб, унда умумий томонлар намоён бўлади. Ҳар қандай уникаллик ўзида универсаллик элементларини мужассамлаштиради. Иккинчидан, жамиятда соф яккалик, уникаллик мавжуд бўлмайди. Улар доимо бошқа яккаликлар билан ўзаро таъсир тизимида бўлади; в) ижтимоий

воқелик маълум маънода индивидуаллашгани учун уни структуралаштириш ҳамда типлаштириш қийин, бу унинг аниқ ифодаси ва моделини яратишни мураккаблаштиради. Бу усуллар қийин бўлсада, гуманитар соҳада ҳам қўлланилади.

Ижтимоий билиш предмети доимо субъективдир, яъни бунда ҳар қандай ҳолатда ҳам инсон ўрганилади. Шунинг учун, бу нафақат «субъект-объект» муносабати, балки «субъект-субъект» муносабати ҳамдир. Қадимги замон мутафаккири Софокл мажозий маънода ифодалаганидек, одамлар ҳаётда ўзлари яратадиган драманинг ҳам муаллифи, ҳам актёрларидир. Оламда ўзи учун ҳам, ўз заволи учун ҳам кўп ва мураккаб нарсаларни моҳирона яратишда инсонга тенг жонзот йўқ.

Ижтимоий-гуманитар билим — инсон борлиғи, ҳаёти мазмунини, унинг ишлаб чиқариш билан боғлиқ жиҳатлари ва кадриятли мазмунини англашга қаратилган. Агар инсон учун бирор нарсанинг моддий ёки маънавий қадри ва аҳамияти бўлмаганида эди, одамзот ҳеч қачон уни ўрганмаган бўлар эди [2].

Мазмун ва кадрият категориялари ижтимоий билиш хусусиятини тушунишда муҳим аҳамиятга эга. Инсон ҳаёти онгли фаолиятдир. Унинг мазмуни инсон борлигининг маънавий йўналиши, унинг асоси, олий маданий-тарихий кадриятларни амалга оширувчи ҳақиқат, яхшилик ва гўзаллик сифатида намоён бўлади. Гуманитар билим айнан шу мазмунни аниқлаш ва асослашга қаратилган.

Ижтимоий билишда тушуниш ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Тушунишнинг оддийлиги, тўхтовсиз жараён эканлиги ҳақидаги тасаввурлар узоқ вақт мобайнида унинг мураккаб ва серқирра ҳодиса эканлигини тан олишга ҳалақит берган. Одатда, бу тушунчага таъриф берилмайди, аксарият ҳолларда унинг герменевтика учун асосий манба эканлиги таъкидланади. Баъзи бир фалсафий адабиётларда таъкидланганидек, тушунишни фақат иррационал факт сифатида тасниф қилиш ноўрин. Унда иррационаллик хусусиятлари мавжуд бўлса-да, у зинҳор асосий жиҳат бўла олмайди. Бироқ,

унинг аҳамиятига эътибор бермаслик, герменевтик мулоҳаза ва хулосалардаги иштирокини мутлақо инкор қилиш мумкин эмас. Тушунишни, англашни, интуиция ва идрок билан ҳам аралаштириб бўлмайди. Зеро, уларнинг ҳаммаси тушуниш жараёнида иштирок этади.

Ижтимоий-гуманитар билимда объект ва субъектнинг мураккаб, вақт ва давр билан боғлиқ алоқаси мавжуд. Бу Баден мактаби намояндalари томонидан тавсифлаб берилган. Улар ижтимоий фанларда, хусусан, тарих фанида ижтимоий воқелик, унинг тарихий босқичларида ёзма матнлар — хужжат, хатлар алоҳида ўрин эгаллашини, бу реаллик археологик ва тарихий манбалар орқали намоён бўлишига эътиборни қаратганлар. Тарихий реаллик тарихчилардан мислсиз вақт оралиғи билан ажралганлиги учун тарих соҳасидаги тадқиқотларнинг объектлари юқоридаги манбалар ҳисобланади.

Гуманитар билишда акс эттиришнинг инъикоси юз беради, яъни бу ерда фикрлар ҳақида фикр, сўз ҳақида сўз, матн ҳақида матн туғилади. Муайян давр воқеалари ўша замон кишилари руҳи, онги ва тафаккури тадқиқотчи олдида муайян матн шаклида, археологик манба, тил-белги ифодасида намоён бўлади. Ижтимоий билим бундан бошқача бўлиши мумкин эмас, зеро, инсон доимо ўзини ва ўзига ўхшашларни ифодалайди, яъни ижтимоий билим, тафаккур асосида шаклланадиган фикр, мулоҳаза ифодаси бўлган манба ёки матнни яратади.

Ижтимоий гуманитар билишнинг асосий методологик муаммоси махсус тил ва матнни маънавий маданиятнинг моддий ифодаси сифатида тушуниш, шу орқали ўтмишни идрок этиш, муайян цивилизация ва бошқа маданиятни англашдан иборатдир.

Бунда, ҳар қандай тарихий матн чексиз тушуниш ва изоҳлаш манбаи бўлиб, тадқиқотчи уни фақат бир томонлама тушуниши мумкин. Француз структуралисти Р.Барт фикрича, ҳар қандай асар бир вақтнинг ўзида турли мазмунга эга. Айнан шунда унга хос белгилар ифодаланади. Белги бу образ эмас, балки чексиз мазмундир. Ушбу чексиз мазмун бирданига, бир вақтнинг

ўзида тўла намоён бўлавермайди. Зеро, нарса ва ҳодисалар мазмуни яширин ҳолда бўлиб, фақат қулай шароит бўлгандагина очилиши мумкин.

Шу билан бирга, муайян асар ёки матннинг мазмуни тарихий тараққиёти давомида ўзгариши мумкин. Яъни, ҳар бир давр ўзи учун янги мазмун яратади. Ўтмишни янгича тушуниш кўп ҳолларда эски мазмунни ўзгартириб юборади, унга янгича баҳо беришга сабаб бўлади. Қолаверса, бирор асар, тил ёки матнни тушуниш тайёр натижа эмас, балки турли даврлар, халқлар маданияти, улар ўртасидаги муносабатлар тўқнашувидан иборат диалектик жараёндир. Ҳар қандай замонда ўзгалар маданияти, тили, матнида тушуниш, ўша давр ижтимоий ҳаёти ва маданиятида пайдо бўладиган саволларга бирор тарзда жавоб бера олишдир. Ижтимоий ҳаёт, цивилизация ва маданият тайёр нарса ёки қардиятлар мажмуи эмас, балки, уларни ўзлаштириш, улардан фойдаланиш, инсоннинг фаолияти, ижодиёти иштирокидан иборат амалий жараёндир. Ўз навбатида, ижтимоий-маданий воқеликни билиш, оламда бўлаётган ҳодисаларни бевосита акс эттириш билан чекланмайди, балки ўтмишдаги инсоният ҳаёти мазмунини, унинг ҳозирги даврдаги аҳамиятини англаш тамойилларига таяниб, фаолият юритади.

Ижтимоий билиш ва гуманитар фанларда семиотика муаммолари алоҳида ўрин тутди. Семиотика (юнонча — белги) белги ва белгилар тизими хоссаларини ўрганувчи фандир.

Белги — хосса ёки муносабат ҳақидаги мазмун ва маълумотни сақловчи моддий ҳодиса. Тил белгилари тизимига кирувчи ёки тилсиз нусха (тимсол ва ҳ.к.) белгилари маълум маънода бир-биридан фарқланади. Табиий ва сунъий тил белгилари ҳам мавжуд. Белгилар тизими табиий тиллар, мулоқот, илмий назариялар ифодаси, сунъий тиллар тизими эса дастур ва автоматлар учун алгоритмлар, табиат ва жамиятдаги сигнализация тизими ва бошқаларда ифодаланади. Бадий санъат, театр, кино ва мусиқа тили, шунингдек, кибернетикада таҳлил қилинадиган мураккаб бошқарув приборлари, ускуна, машина ва уларнинг чизмалари, тирик организм ва

уларнинг табиий тузилиши, ижтимоий ва ишлаб чиқариш, умуман, жамиятга хос тузилмалар ҳам белгилар тизими сифатида қабул қилинган.

Белги инсон онгида тимсол, қадрият сифатида акс этади. Инсон олами фикция — ёлғон дунё эмас, балки, тимсоллар, шакллар дунёси ҳамдир. Тимсол фанда (мантик, математика ва ҳ.к.) белги, санъатда маълум бадиий гоё ёки фикрни муайян даражадаги бадиий образли таснифи тарзида намоён бўлади. Аллегориядан фарқли ўлароқ, тимсол мазмуни унинг образи структурасидан ажратилмайди, балки ўзининг кўп қиррали мазмунига эга бўлади.

Субъектив оламни адекват билиш, матн, тимсол ва белгилар, тилда сўз сифатида намоён бўладиган ташқи объектларнинг ифодаларини таҳлил қилиш орқали намоён бўлади. Ўз навбатида «матн», «белги», «аҳамият», «тимсол», «тил» ва «нутқ» кабиларсиз ижтимоий гуманитар билиш ҳам мавжуд бўлолмайди. Шу билан бирга, ижтимоий-маданий ҳодисаларни тўла формаллаштириш, уни фақат формал белгилар доираси билан чегаралаш ҳам нотўғри. Бу маънода тимсол формал белгига нисбатан бойроқ, чуқурроқ ва кенгроқдир, чунки у икки маъноли ва кўп маъноли, ноаниқ, ҳатто, сирли ҳамдир.

Ижтимоий билишда диалог ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Диалог — икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг суҳбати ёхуд улар орасидаги оғзаки мулоқотнинг ёзма тарзда мустаҳкамланиши. Диалог икки ёки бир неча кишининг ўзаро тушуниш ва тушунтиришга табиий интилиши тарзида намоён бўлади. Бу табиий интилиш фалсафа фани шаклланиши жараёнида янада ёрқин тарзда ифодасини топган. Шунинг учун диалог ҳақида сўз борар экан, кўп ҳолларда илк фалсафага, айнан унинг бошланғич нуқтаси — антик даврга мурожаат қилинади. Антик давр мутафаккирлари фалсафани ҳал қилиб бўлмайдиган абадий фалсафий муаммолар тарзида эмас, балки уларни ҳар сафар қайта кўриб чиқиш ва ечимининг янги шаклини топиш, яъни абадий саволларга доимо янгича жавоб беришнинг усулини, яъни диалогни

яратдилар. Фалсафа тарихида диалог муаммосининг ўзи ҳам, айнан ана шундай абадий муаммо тарзида шаклланди ва такомиллашиб борди.

Бугунги кунда диалог мантиғини такомиллаштириш фундаментал илмий муаммолардан бири бўлиб, унда рационал диалогнинг турли моделларини яратиш назарда тутилади. Бу реал диалог иштирокчиларини билиш объекти сифатида ўрганишга ва мулоқот жараёнининг норматив жиҳатларини шакллантиришга ёрдам беради. Диалогнинг ижтимоий-гуманитар билишдаги аҳамияти таъкидланар экан, баҳс санъатига ҳам эътибор қаратиш лозим. Диалог шахсий позицияни ҳимоя қилишда ижодий потенциални юксак даражада оширишни талаб қилади. У бошқа қарашларни эътироф этиш ёки тан олмаган ҳолда, хилма-хил позицияларни идрок қилиш ва уларга эътиборни қаратиш зарурлигини ҳам ўзида акс эттиради.

Ижтимоий билишда фалсафа ва унинг методлари алоҳида ўрин эгаллайди. Диалектика диалог натижасида пайдо бўлиб, у олий даража – шахслар, ғоялар ва таълимотлараро диалог даражасига кўтарилади. Шу тариқа умумфалсафий, умумилмий методга айланади. Фалсафий тафаккур ва ижтимоий билишда, нафақат онтологик, балки дунёқарашлик, мантикий гносеологик жиҳатлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда фалсафий тафаккур ва методларнинг ўрни шундаки, ижтимоий муносабатлар таҳлил қилинганда, микроскоп ва кимёвий реакциялардан фойдаланилмайди, улар ўрнини мавҳум тафаккур кучи эгаллайди. Ушбу тафаккур табиий фанларда асосий ҳисобланган тажрибанинг ўрнини эгалласада, ижтимоий фанларда баъзан унинг қўлланилишига монелик қилмайди. Айни пайтда, тарихий тадқиқотларда тажрибалар ўтказишнинг иложи ва фойдаси йўқ. Бунда билим объекти, тадқиқот макон ва замонда сифат жиҳатидан бир-биридан фарқланади. Шунинг учун, табиий фанларнинг тараққиёти кузатиш ва тажрибанинг мукаммаллашуви, ижтимоий тадқиқотлардаги ютуқлар мавҳум тафаккур мантиғининг мукаммаллашуви, ижтимоий билиш тамойилларининг онгли ва моҳирона қўлланиши билан боғлиқдир [3].

Ижтимоий билишда диалектиканинг аҳамияти муҳимлигини, нафақат Гегель, балки XX аср файласуфлари Т.Адорно, Г.Гадамер ва бошқалар ҳам таъкидлаганлар. Масалан, Т.Адорно «Ижтимоий фанлар мантиғига доир» [1] асарида жамият ҳақидаги фанлар диалектик ёндашув асосида шаклланади, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, жамият бир вақтнинг ўзида зиддиятли ва ноаниқ, рационал ва иррационал, тизимли ва хаос ҳолатида бўлиб, онг билан бошқариладиган ёки бошқарилмайдиган мураккаб табиатини намоён қилади. Тадқиқотнинг социологик методлари бу диалектик ҳолатни тўғри акс эттириши лозим. Бошқача айтганда, улар жамият тараққиётининг реал диалектикасига бўйсундилар ва назарияда уни адекват тарзда ифодалайдилар.

Ижтимоий билиш ўрганилаётган воқеликнинг сифатига бевосита эътибор қаратади. Бунда ҳодиса ва жараёнлар, энг аввало, сон ва рақам, аниқ натижалар нуқтаи назаридан эмас, балки сифат ва индивидуал аҳамият, кадр нуқтаи назаридан ўрганилади. Шунинг учун ижтимоий назарияларда сон ва рақамлар табиий математик фанларга нисбатан кам. Бирок, бу ерда ҳам билишни математикалаштириш, компьютерлаштириш, формаллаштириш ҳар бир жараёни кенгроқ ёритишга ёрдам беради. Аммо, ўзига хос хусусиятига кўра, инсон реаллиги, ижтимоий билиш предмети сифатида, математик методлар, кибернетик аппаратлардан фойдаланишни мураккаблаштиради. Бу борада математик методларни тадбиқ қилишда, айниқса, ижтимоий объектларнинг индивидуаллашганлиги, субъектив (иррационал) моментнинг доимий иштироки, назорат қилинмайдиган тасодифий муносабатларнинг кўплиги, уларни бошқаришнинг қийинлиги, тушунишнинг тугалланмаганлиги, уларнинг ўзгарувчанлиги, муттасил тарзда янги мазмун касб этиши ва бошқалар ҳалақит беради. Бирок бу гуманитар фанларни мутлақо математикалаштириб бўлмайди, дегани эмас.

Ижтимоий билишда эмпирик ва назарий компонентларнинг ўзига хос бирлиги мавжуд. Эмпирик методларнинг ижтимоий билишдаги чекланганлиги аниқ бўлса-да, улардан кенг фойдаланилади. Булар

сўровномалар, тестлар, модели эксперимент ва бошқалардан иборат бўлиб, улар ўрганилаётган ҳодисаларнинг табиий-объектив хоссаларига эмас, балки, инсонийлик тавсифи, кадри, аҳамиятини аниқлашда қўлланилади. Улардан фойдаланишда воқеа ва жараёнларда иштирок этишнинг аҳамияти катта.

Ижтимоий билишда тан олинган умумий парадигмаларнинг йўқлиги ёки ўзгарувчанлиги қийинчилик туғдиради. Ижтимоий билишнинг бу хусусиятини ҳозирги замон мантиқшуноси ва файласуфи Г.Х.фон Вригт алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, жамиятшуносликда умумий олинган парадигмалар мавжуд эмас, шу билан у табиатшуносликдан фарқ қилади. Бироқ, тарихий тараққиётнинг маълум бир босқичида муайян назарияларнинг ҳукмрон парадигмага айланишини ҳам тан олиш керак. Масалан, ўрта асрлардаги механицизм фан тараққиётида унинг эски парадигмалар ҳукмронлигидан қутулишга ҳаракат бўлганлигига гувоҳдир. Аммо, ўша даврда хилма-хил парадигмалар сақланиб қолаверди. Бу эса, социологияда парадигмаларнинг турдош типлари мавжуд бўлиши мумкинлигидан далолат беради. Улар бир-бирларидан нафақат далил, зиддиятли тушуниши, балки уларни изоҳлаш доираси билан ҳам фарқ қилади.

Гуманитар фанларда парадигмаларнинг йўқлиги муайян даражада, жаҳон миқёсида назарий анархизмнинг муқаррарлиги демакдир. Чунки бу ерда, яъни жаҳон миқёсида ва инсоният дунёсида ягона, ҳақиқий деб, ҳамма тан олган таълимот, назариянинг ўзи йўқ. Шунинг учун ижтимоий воқеликнинг концептуал назарий схемаси, эмпирик тизими ва унинг элементларини эркин танлаш имконияти ўртасидаги рақобатнинг ниҳоятда кўплиги оддий ҳол бўлиб, бу қандайдир чекланганлик аломати эмас.

Илм-фанда фикр ва қарашлар хилма-хиллиги одатий ҳол. Ижтимоий билиш, гуманитар фанлар ва инсоният ҳаётида бу хилма-хиллик янада яққол кўзга ташланади. Бир жойда ўз умрини яшаб бўлди дейилган, ўтмишга айланган, реакцион, қолоқ деб аталаётган назария ёхуд таълимот дунёнинг бошқа жойида муайян ижтимоий синф, қатлам, партиянинг асосий назарий

қуролига айланган бўлиши мумкин. Инсоният тарихида бир мамлакат ёки минтақада ўз кучини йўқотган таълимотнинг бошқа бир жойда миллионлаб кишилар онги ва турмуш тарзини белгилаб турган ҳоллар ҳам учрайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адорно Т.В. К Логике социальных наук. // Вопросы философии, 1992. – №10. – С.76-77.
2. Скирберк Г., Н.Гилье. Фалсафа тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 354 б.
3. Эргашев И. Тараққиёт фалсафаси. – Тошкент: Академия, 2000. – 67 б.